

Antwoordvel Lesbrief

“Je bent een heks!”

“O, ja? Bewijs dat maar eens”

Antwoord 1

Dat kon, zolang er maar eerlijk werd gewogen, niet gebeuren. Er zijn ook alleen maar certificaten bekend waarin een normaal gewicht vermeld staat. En nu maar hopen dat wanneer iemand met een *bewijs van goed gewicht* uit Oudewater thuiskwam, de beschuldigingen van toverij inderdaad ophielden. Dat valt lang niet altijd te achterhalen, maar soms wel, zoals in het geval van Leentje Willems.

Antwoord 2

Waarschijnlijk hebben jullie zoiets opgeschreven: een heks is een oud, lelijk, krom, vrouwtje. Ze heeft een grote haakneus met een pukkel, waar een paar lange haren uitgroeien. Haar gezicht is vol rimpels en ze lacht met een akelige kraakstem. Op haar vieze, lange haren draagt ze een puntmuts. Ze heeft een bezem, waarop ze 's nachts door de lucht vliegt.

Het is goed te onthouden, dat wanneer mensen vroeger van toverij werden beschuldigd, hun uiterlijk eigenlijk geen rol speelde. Ze konden ook jong en mooi zijn, zelfs heel leuk om te zien. Ook ging het wel vaak, maar niet alleen om vrouwen. Mannen, en zelfs kinderen, waren ook wel het mikpunt. Het ging er niet om hoe iemand eruit zag, maar om het vermoeden dat hij of zij kon toveren. In de achttiende eeuw kwam bijvoorbeeld een zwangere vrouw naar Oudewater voor de weegproef, die vertelde dat ze ongeveer eenendertig was.

Antwoord 3a

Mensen wilden, en willen nog steeds, graag begrijpen hoe en waarom hen iets ergs overkomt. Als een kind ziek werd, zoals in het verhaal over Leentje, bedachten mensen verschillende verklaringen. In de zeventiende eeuw konden mensen net als wij tegenwoordig, ook al wisten ze niets van bacteriën en virussen, gewoon denken dat het op natuurlijke wijze ziek geworden was. Maar ook geloofden zij vaak, en ook nu gebeurt dat nog wel, dat ze iets verkeerd hadden gedaan en daarom

door God gestraft waren. Een andere uitleg was dat het kind betoverd was. Dan bedachten ze wie de schuldige toveres was. Dat kon iemand zijn die iets had gedaan dat op toveren leek: een koek of appel geven, geheimzinnig aanraken of een boze blik werpen. Maar net zo goed was het iemand waarmee men ruzie had gehad, of tegen wie men onaardig had gedaan. Die zou het hen nu betaald zetten, door hun kind ziek te toveren, dacht men. Soms was het van alles wat. Misschien ook wel in het geval van Leentje.

Antwoord 3b

Een bekende is de heks van Hans en Grietje. Haar hele huisje is zelfs van koek. Ook de boze stiefmoeder van Sneeuwwitje is een heks, zij vergiftigt sneeuwwitje met een appel.

Antwoord 4

De mensen die voor Leentje naar Oudewater kwamen om de weegproef te ondergaan, verkeerden niet in dezelfde situatie. Misschien was het wel begonnen met buurtgenoten die hen voor toveres uitmaakten, maar de zaak was verder aan het rollen gebracht. Ze hadden voor de rechtbank, meestal een schepenbank, moeten verschijnen omdat zij van toverij werden verdacht. Werd vastgesteld dat de verdenking terecht was, dan volgde veroordeling, dikwijls tot de brandstapel. Leentje was eigenlijk een nieuw soort klant. Zij wilde niet meer uitgescholden of geslagen worden, en vooral ook haar goede naam terug hebben, want mensen gingen liever niet om met iemand waarvan werd rond verteld dat zij een toveres was.

Antwoord 5

Het beste is mensen te interviewen die erbij zijn geweest: ooggetuigen. Als je iemand ondervraagt die het van horen zeggen heeft, kan je een gekleurd verhaal krijgen. Nicolaes zou het beste vragen kunnen stellen aan de burgemeesters of schepenen, aan de stadssecretaris of aan de vroedvrouw. Je hebt later in de lesbrief gelezen dat hij inderdaad Meneer Tromper ondervroeg, die burgemeester en schepen was geweest, en de stadssecretaris, die certificaten uitschreef. Aan de vroedvrouw stelde hij geen vragen, maar wel ging hij naar Meester Jan, die als stadsbode mannen moest onderzoeken die zich lieten wegen. Deze Meester Jan, was overigens behalve stadsbode ook kapper, en in die hoedanigheid

vertelde hij natuurlijk, zo gaat dat nog steeds, mooie verhalen, die je echter, zo gaat dat ook nog steeds, dikwijls met een korreltje zout moet nemen.

Antwoord 6

Je hebt een verhaal verzonnen, het is dus niet echt gebeurd. Sommige verhalen die niet echt zijn gebeurd, bestaan zo lang dat mensen ze gaan geloven. Verhalen die grotendeels zijn verzonnen, maar waar een kern van waarheid in zit, noem je legendes. Karel V heeft bijvoorbeeld wel echt bestaan en hij heeft ook door Nederland gereisd.

De andere legende was trouwens heel kort. Keizer Karel V zou aan de stad Oudewater het privilege van de weegproef hebben verleend omdat daar nog nooit iemand was veroordeeld voor toverij, en omdat de burgers van Oudewater ook nooit ergens anders zijn veroordeeld voor toverij. Dit verhaal lijkt echt uit de duim gezogen te zijn.

Antwoord 7a

Nee we kunnen Nicolaes Borremans. Meester Jan, Stadssecretaris de Hoy en Meneer Tromper op zijn minst het voordeel van de twijfel geven. De papieren zijn verdwenen, en daarom zijn er geen harde bewijzen voor de komst van mensen uit Duitsland, en weten we geen namen, woonplaatsen, aantallen etc. Toch is het beslist niet uit te sluiten. In deze periode vonden in Duitsland namelijk hevige heksenvervolgingen plaats, en rookten de brandstapels.

Antwoord 7b

Nee in Nederland, en in dat deel van Duitsland waar die ene vrouw vandaan kwam, werden mensen aan het einde van de zeventiende en het begin van de achttiende eeuw al lang niet meer tot de brandstapel veroordeeld. Ze kwamen net als Leentje Willems hun naam zuiveren in de hoop eindelijk weer rustig verder te kunnen leven in de stad of het dorp waar ze woonden.

Antwoord 8

De meest bekende manier van het uitvoeren van de waterproef is de volgende. De verdachte werd met de handen en voeten vastgebonden in het water gegooid. Als de verdachte bleef drijven, zou dat bewijzen dat

ze een toveres was. Als ze zonk was ze onschuldig. Maar men slaagde er niet altijd in de gezonken verdachte op tijd aan de kant te krijgen, en die verdronk dan. Ze kreeg dan wel een Christelijke begrafenis en haar eigendommen bleven in de familie. Aan het einde van de zestiende eeuw vonden geleerde professoren in Leiden al dat de waterproef niet kon aantonen of iemand een toveres was of niet. Ze raadden dringend af de proef nog toe te passen in een toverijproces.

Zinken of niet zinken, je bracht het vaak niet levend vanaf als je de waterproef onderging. Je kon dus beter gewogen worden.

Antwoord 9a

Historici zijn er niet helemaal uit en noemen verschillende redenen. In Nederland waren vanaf het einde van de zestiende eeuw geleerden en dichters die, net als de Duitse priester, vonden dat je beter niet voor toverij vervolgen kon omdat je het toch niet kon bewijzen. Ze schijnen invloed op de rechtspraak te hebben gehad. In deze omgeving gingen ook stemmen op tegen het martelen, in het bijzonder op de pijnbank. Verder heerste de mening dat vrouwen die aan melancholie leden (wij zouden van depressie spreken), zich alleen maar inbeeldden dat ze een pact met de duivel hadden gesloten en konden toveren. Een andere verklaring is dat Nederland welvarend was. De behoefte ongeluk aan toverij te wijten was daarom niet groot.

Antwoord 9b

Dat waren er veel. Mensen van vroeger hadden erg vreemde fantasieën over heksen. Een paar belangrijke zijn: vliegzaam bereiden, zich daar van top tot teen mee insmeren, en op een bezem of een bok door de lucht vliegen; de vlucht kon naar een feestelijke bijeenkomst met de duivel gaan waar ook veel andere heksen mee kwamen doen; hagel, regen en onweer maken; een duivel als minnaar nemen.

Antwoord 9c

Klassikale discussie 1: over het al of niet bestaan van toverij. Er kan als voorbeeld Afrika of Zuid-Amerika genoemd worden waar nog steeds in toverij geloofd wordt. In Nederland is het gangbaar om er niet meer in te geloven, maar men gaat graag naar een waarzegster, en vergeet niet bepaalde vormen van magie, bijvoorbeeld de Surinaamse Wintie.

Antwoord 9d

Klassikale discussie 2: over het toegeven onder druk van dingen die je niet gedaan hebt.

Verantwoording

Deze lesbrief is gebaseerd op wetenschappelijk bronnenonderzoek door Machteld Löwensteyn en de volgende literatuur:

Bengt Ankarloo, Stuart Clark en William Monter, *The Period of the witch trials*, Londen 2002.

Wolfgang Behringer 'Neun Millionen Hexen. Entstehung, Tradition und Kritik eines populären Mythos', *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*, 49 (1998), 664-685

Janny Steenhuis, "In een quaad geruchte van toverye". Toverij voor Utrechtse rechtbanken, ca. 1530-1630', Marijke Gijswijt en Willem Frijhoff, *Nederland betoverd. Toverij en hekserij van de veertiende tot in de twintigste eeuw*, Amsterdam 1987, 40-56

Hans de Waardt, 'Vervolging of verweer. Mogelijke procedures na een beschuldiging van toverij in het gewest Holland voor het jaar 1800', Marijke Gijswijt en Willem Frijhoff, *Nederland betoverd. Toverij en hekserij van de veertiende tot in de twintigste eeuw*, Amsterdam 1987, 57-68.

Hans de Waardt, 'Oudewater. Eine Hexenwaage wird gewogen – oder: Die Zerstörung einer historischen Mythe', *Westfälische Zeitschrift. Zeitschrift für Vaterländische Geschichte und Altertumskunde*, 144 (1994), 249-263